

TÜRK KÜLTÜRÜNÜ ARAŞTIRMA ENSTİTÜSÜ

TÜRK KÜLTÜRÜ ARAŞTIRMALARI

YII I

1964

Sayı 2

XVIII. ASRA KADAR YUGOSLAVYA ÜLKELERİNDE TÜRK - İSLÂM KÜLTÜRÜ*

Hazım Şabanoviç

Türk hâkimiyeti devrinde Yugoslavya ülkelerindeki hemen hemen bütün mes-kûn yerler Türk-İslâm karakterini almış, Yugoslav milletlerinin büyük bir kısmı-
nın ihtida etmekle de Türk-İslâm kültürü çevresine girmiştir. Hâkimiyetlerini kuvvetlendirmek için Türkler, fethettikleri yerlere kendi memur, mürettebat ve kolonistlerini iskân etmişlerdir. Bunlar, Türk-İslâm tesirlerinin ilk hâmilleri-yidiler. Fakat, bu yeni gelen unsur, dil bakımından halktan ayrı olduğu için, Slav halkı üzerinde daha büyük bir tesir yapamamıştır. Mamafih, Türk hâkimiyetinin kuvvetlenmesiyle tedricen yerli halkın islâmiyeti kabul etmeye başladığı görülür. İslâmiyetin yayılması ile de Türk-İslâm kültürü, maarifi, ilmi ve edebiyatı da, bilhassa islâmiyeti kabul eden halk arasında yayılmıştır. Bir vakitler bu kültür kompleksi bir çok sahada bariz bir şekilde göze çarpıyordu. Fakat, Türk hâkimi-yetinin sona ermesiyle bu tesir gün geçtikçe zayıflamağa başlamışsa da, bir çok sahalarda izleri bugün dahi görülmektedir.

Yugoslavya ülkelerindeki Türk-İslâm kültürü, Türk devlet ve ilmiye teşki-lâtının temerküz etmiş olduğu şehirlerde daha müessir ve daha bariz bir şekilde tezahür ediyordu. Köylere gelince, Türk-İslâm kültürünün tesiri daha fazla yanaşılabilir bölgelerde kendini göstermiştir. Türk idaresi, dağlık bölgelerde yaşı-

* Bu etüd, Yugoslavya Milletleri Tarihi (Historija Naroda Jugoslavije, cilt II, Zagreb 1959, s. 602-612) eserinde XXIV. fasıl olarak neşrolunmuştur. Daha önce yayınlanan Yugoslav tarih-lerinde Yugoslavya ülkelerindeki Türk kültüründen bahsetmek şöyle dursun, bazı eserlerde inkâr cihetine dahi gidilmiştir.

Bu etüdde de Yugoslavya'daki Türk kültürünün bütün kolları lâykıyla incelenmemiş, hat-tâ hattatlık ve minyatörcülük sahalarındaki Yugoslavya ülkelerinden neşet eden değerli sanat-kârlardan hiç de bahsolunmamıştır. Buna rağmen, ne Yugoslavya'da ne de hızla bu konuya ait şimdiki kadar derli toplu bir inceleme olmadığı için, bu faslı dilimize çevirmeyi faydalı bulduk. Bu tarih eseri, Yugoslavya okuyucuları için yazıldığından, bizde bazı meseleleri açıklamadan anlaşılmaması güç olacağını tahmin ettiğimizden taban notlarında bazı meseleleri izah etmeyi uy-gun gördük.

yanların muhtariyetine karşı tam bir riayet gösterdiği için, bu bölgelere Müslümanların girmelerini yasak etmişti.

Türk-İslâm kültürü tesiri muhtelif şekillerde ve çeşitli tarzda tezahür etmiştir.

Yugoslavya ülkelerindeki Türk-İslâm kültürü en bariz bir şekilde kendini mimarî sahada göstermiştir. Bu tesir o derece kuvvetli ve derindir ki, Makedonya Sırbistan, ve Karadağ'ın bazı bölgeleri, Bosna ve Hersek gibi Müslüman halkının kesif buldukları memleketlerden başka, bu halkın çoktan terkettiği bölgelerde dahi bugün göze çarpacak bir ölçüdedir. Bu tesir bir zamanlar o derece büyük ve kuvvetli idi ki, Makedonya, Kosova, Metohiya, Bosna ve Hersek'te bir çok şehirler bugün dahi umumiyetle bir şark fizyonomisi taşımaktadır.

Şark şehirciliği prensibine göre gelişen şehirleri iki ayrı bölge karakterize etmektedir: zanaat ve ticaret merkezi olan çarşı ve halkın ikamet ettiği mahalleler. Şehir hattâ bölge çapında önem taşıyan câmi, medrese gibi bütün umumî yerler çarşıya bağlıdır. Mahallelerde ise, bir kâide olarak, daha dar bir çevrenin ihtiyaçlarına mahsus olan mescit, mektep ve benzeri yerler bulunur. Bu şehirlerin gelişmesi, Türk hâkimiyetinin genişlediği bir devirde vuku bulduğundan, imparatorluğun iç bölgelerinde bulunanların surlarla çevrilmeleri için hususî bir ihtiyaç duyulmamıştır. Bu sebepten saha tasarrufuna gidilmediği için şehir hudutları geniştir. Binaların inşası sırasında daha fazla ışık ile yeşilliğin temini cihetine gidilmiş, dolayısıyla, imkân dahilinde akar su kenarında ve daha güzel manzaralara sahip olması için daima taraçalı zemin üzerinde yapılması hususunda bir temayül gösterilmiştir. Binaenaleyh bu şehirciliğin esas karakteristiğinden biri, evleri tabiatla bağdaştırma temayülüdür. Bu amaca erişmek için, evlerin, imkân dahilinde, taraçalı zeminlerde (Sarayevo, Foça, Travnik) inşasına, bahçeler için de yeter derecede saha ile su bolluğunun teminine dikkat edilmiştir. Akar suyun olmadığı yerlerde de kanallar açmakla bir hal çaresi bulunmuştur. (Sarayevo'da Moşçanitsa, Mostar'da Radobolya, Travnik'te Başbunar, Üsküp'te Lepeniça, Prizren'de Bistriça gibi suların kanallarını zikredebiliriz).

Türk-İslâm mimarî kültürünü, dinî, iktisadî-ticarî, içtimâî, sıhî ve mesken bakımından önem taşıyan muhtelif eserler teşkil etmektedir.

Bu eserler arasında öncelikle câmi, medrese ve tekkeler göze çarpmaktadır. Bunlar arasında camilerin sayısı daha çoktur. XV. yüzyılın ortasından XVI. yüzyılın sonuna kadar yapılan câmiler en güzeldir. İnşalarına hemen daimâ yerli ustalar da iştirak ettikleri için detaylarda yerli unsurlara da tesadüf edilmektedir. En çok göze çarpan kubbeli câmilerdir. Yalnız Bosna'da otuzdan fazla bu tip câmi yapılmıştır. Bunlar arasında en güzel ve en meşhur câmiler şunlardır: Foça'da Alaca (1550), Sarayevo'da Ali Paşa (1561) ve Gazi Hüsrev Bey (1530), Bana Luka'da Sokollu Ferhad Paşa ve Arnavudi, Üsküp'te Mehmet Paşa, İshak Bey, İsa Bey (1469) ve Mustafa Paşa, Prizren'de Mehmed Paşa veya "Bayraklı" (1549) ve Sinan Paşa. Bu câmilerin bir çoğu dörtgen şeklinde ve bir kubbedir. Son cemaat yeri ise üç küçük kubbeden ibarettir. Bütün bu câmiler bir minarelidir.

Câmilerden başka, mimarî bakımdan bir kaç medrese de göze çarpmaktadır. Vaktiyle Yugoslavya'nın muhtelif bölgelerinde medreselerin sayısı oldukça yüksekti. İlk önemli medreseleri 1445 te Üsküp'te İshak Bey, 1507 de Sarayevo'da Firuz Bey yaptırmışlardır. Fakat bunlar arasında en meşhuru ve mimarî bakımından en önemlisi 1531 de Sarayevo'da inşa olunan Gazi Hüsrev Bey'in hanikâhlı medresesidir.

Yugoslavya'nın bir çok bölgelerinde tekkeler de mevcuttu. Bu tekkeler arasında zikre değer olanları şunlardır: Bosna'nın en eski tekkesi olan Sarayevo'da İsa Bey tekkesi (1461), yine Sarayevo'da Hacı Sinan tekkesi (1640), Mostar civarında Buna suyu üzerindeki tekke, Üsküp'te Emir Sultan tekkesi v.s. Sarayevo'daki Sinan tekkesinin taştan yapılmış muhteşem ön cephesi vardır. Diğerleri ise umumiyetle mesken yerlerin inşa karakteristiğine sahiptirler. 1537 de Sarayevo'da inşa olunan Hüsrev Bey hanikâhu ise göze çarpmaktadır.

Bazı Müslüman mezar abideleri, kabartma ve taş yontma tekniğinin inceliğine sahiptir. Bosna'daki en eski mezar taşlarında, ortaçağ mezar abidelerinin bazı unsurları görülmektedir. Bunlar arasında kiril alfabesiyle yazılmış kitabelere, silâh ve tezyinath kabartmalara sahip olanları zikredebiliriz.

Türbelerin, Türk-İslâm mimarî eserleri arasında kendine mahsus bir yeri vardır. Yugoslavya'da en meşhur türbeler arasında Üsküp'te İshak Bey haznedarı ile Mustafa Paşa, Kosova'da Sultan Murad, Sarayevo'da Hüsrev Bey ile Murat Bey türbelerini zikredebiliriz.

Bazı taş köprüler, bedesten, kervansaray ve hanlar, iktisadî-ticari bakımdan en önemli olan Türk-İslâm anıtlarıdır. Bazı köprüler, cesuranê kontruksiyon ve cazip görünüşle göze çarpmaktadır. Bunlar arasında en meşhurları, otuz metre kadar uzun olan bir kavisli Mostar'da Neretva nehri üzerindeki eski köprü (1566) ile Sokollu Mehmed Paşa'nın vakfı olan Drina köprüsüdür (1571).

Ticarî gaye yanında bazı bedestenler (meselâ: Sarayevo'da Rüstem Paşa veya Bursa ile Hüsrev Bey, Üsküp'te Mustafa Paşa, Bana Luka'da da Ferhat Paşa bedestenleri) kıymetli birer mimarî anıt olarak da önem taşımaktaydı. Kervansaray ile hanlar arasında en önemli olanları şunlardır: Üsküp'te Kurşunlu ve Sulu han, Belgrat ile Vişegrat'ta Sokollu Mehmet Paşa'nın kervansarayları, Sarayevo'da Taşlı han ile Moriç hanı. Umumiyetle hanlar ortasında bulunan avlunun dört tarafında da bölmeler, zemin katta ise depolarla atlara mahsus ahırlar ve yukarı katlarda ikamet etmek için odalar mevcuttur.

Umuma ait ve sıhhî bakımdan önemli olan eserler arasında bilhassa çeşme, su yolları hamam, imaret, misafirhane ve saat kulelerini belirtmek gerekir. Bazı şehirlerde çok defa oldukça uzun olan çeşmeli, şadırvanlı ve sebilli su yolları yapılmıştır. Meselâ, Sarayevo'da daha XVI. yüzyılın başlangıcında 143 yerde akıntısı olan 120 kilometrelik bir su yolu yapılmıştır. Bana Luka, Foça, Livno, Mostar ve daha bir çok şehirlerin de su yolları vardı.

Yugoslavya'nın her bir bölgesinde hamamlar da mevcuttu. Bosna'nın 36 yerinde 50 den fazla hamam yapılmıştır. En meşhur hamamlar Üsküp, Belgrat ve

Sarayevo'da idi. Bugüne kadar muhafaza olunanlar arasında mimarî bakımdan en önemli olanlar Üsküp'te Davut Paşa ve Çifte hamam. (XV. yüzyıl) ve Sarayevo'da Gazi Hüsrev Bey hamamı (XVI. yüzyıl)dır. Hamamlar istisnasız bir çok bölmeli ve kubbeli kârgir binalardır.

Bütün bu müesseseler ya devlet ricâli ya da tüccar ve zanaatçılar tarafından vakıf olarak kurulmuş ve idare olunmuştur.

Türk-İslâm kültürü Yugoslavya'da mesken mimarisine de oldukça tesir etmiştir. Şark tipi evlerde çıkma (cumba) divanhane, zengin evlerde de selâmlık ve haremlik bölümleri, dolap, raf ve minder gibi hususiyetler vardı.

Bu kültürün tesiri, tatbikî güzel sanatlar sahasında da, bilhassa ağaç, maden ve deri işlemleriyle giyim eşyası, muhtelif âlet ve silâh imâlinde de görülmektedir. Keza, Türk bahçivanlık ve meyvecilik kültürünün de büyük tesiri vardı.

Dinî vasıf taşıyan mektep, medrese, tekke, câmi ve hususi seminerler gibi muhtelif müesseseler, İslâm maarif ve tahsil ocaklarıydı. Müslümanların buldukları her yerde, az veya çok sayıda, İslâm maarif müesseseleri bulunuyordu. Mektepler ise hemen her yerde vardı. Meselâ Sarayevo'da 70 kadar mektep kurulmuş, bunlardan otuzu kız çocuklarına aitti. Keza Sarayevo'da çırak ve kalfalar için bir nevi esnaf ve evlerde çalışan hizmetçi kızlara mahsus mektepler vardı, ki ders saatleri de bu okulların hususiyetlerine göre ayarlanmıştı. Medreselerin de sayısı bir çok Yugoslavya bölgelerinde yüksekti. Yalnız Bosna ve Hersek'te XVI. yüzyılın başlangıcından XIX. yüzyıla kadar yüzden fazla medrese kurulmuştur. Bugünkü orta okul derecesinde olan bu medreselerde, dinî bilgilerden başka, devamlı bir surette şark dilleri, İslâm hukuku, felsefe ve riyaziyat tahsil olunurdu. Bu medreselerin bir çoğunda başka dersler de öğretilirdi. 1537 de kurulan ve bugüne kadar Bosna'da en meşhur medreselerden biri olan Gazi Hüsrev Bey Medresesi'nin vakfiyesinde eğitimin "her devrin ihtiyacına göre" yapılması istenilmektedir. Gazi Hüsrev Bey Medresesi'nden başka Yugoslavya'da en meşhur medreseler Üsküp'te İshak Bey, Belgrat'ta Yahyapaşazâde Mehmed Bey medreseleriydi. Medreselerden maada bazı yerlerde, meselâ İslâm tasavvufunu tahsil etmek için, hususî okullar da vardı. Yüksek tahsil İstanbul, Kahire, Şam ve Bağdat gibi büyük İslâm kültür merkezlerinde yapıyordu. Bu yüksek okullardan mezun olan talebelere, gerek kendi memleketlerinde gerekse Osmanlı İmparatorluğu'nun diğer ülkelerinde adliye, maârif, diyânet ve idâre hizmetlerinin en yüksek mevkilerinde vazife görmek için icâzet veriliyordu. Kazasker, hattâ şeyhülislâm gibi mevkilere yükselen bazı şahıslar daha önce Yugoslavya ülkelerinde çeşitli vazifelerde bulunmuşlardı. Bu nevi yüksek mevkilerde bulunanlardan bazılarının doğum yeri Yugoslavya ülkelerindedir. Keza bir çok Yugoslavyalı Müslüman, Osmanlı İmparatorluğu'nun önemli merkezlerindeki en yüksek maârif müesseselerinde müderris ve muhtelif tarikat şeyhleri olarak vazife görmüşlerdir. Sayısı çok olan tekeler İslâm tasavvufu ocaklarıydı. Dervişler, İslâm dini ve Türk harb ruhunun en ateşli propagandacılarıydı. Dervişlerin bir çoğu, İran klâsik edebiyatı ile iştilal edip, bunu geliştirmekte büyük bir rol da oynamışlardır. Osmanlı memleketlerinde

en çok yaygın olan oniki büyük tarikatın tekkeleri Yugoslavya ülkelerinde de mevcuttu. Bu tarikatlar arasında en meşhurları Mevlevî, Nakşibendî, Rûfai ve Bektaşî tarikatlarıydı. Bütün bu tarikatların tekkeleri en çok sayıda Makedonya ve Kosmet'te¹, daha az sayıda Bosna, Sırbistan ve sair Yugoslavya ülkelerinde, en az sayıda da Hersek'te mevcuttu. İkinci Dünya Harbi'ne kadar Makedonya ve Kosmet'in 22 yerinde 87, Bosna'da ise 11 tekke vardı.

Bir çok mesdrese, tekke ve câmi dahilinde küçük veya büyük şark kütüphaneleri olup bunlardan bir çoğu vaktiyle birer müstakil müessesese olmuş, bazıları da bugüne kadar muhafaza edilmiştir. Yugoslavya ülkelerinde ilk büyük şark kütüphanesi 1459 yılında Üsküp'te² kurulmuştur. Meşhur ve zengin şark kütüphaneleri Manastır, Niş, Belgrat, Ujiçe, Foça, Mostar, Nevesinye, Neretva Poçitelyi, Blagay, Akhisar (Prusac), Travnik, Gračanik ve bilhassa Sarayevo'da³ kurulmuştur. Manastır kütüphanesi bugüne kadar muhafaza edilmiştir⁴. XVIII. yüzyılda Sarayevo'da iki ciltçi sokağının mevcudiyeti⁵, şark kitaplarının yayılış derecesine delâlet eder. Bugüne kadar bir çok şark elyazması bir kaç müessesede muhafaza edilmektedir: Sarayevo (12.000 kodeks)⁶, Zagreb (1.500 kadar kodeks)⁷, Üsküp (2.000 kodeks)⁸, Belgrad (600 kodeks)⁹. Bu eselerin bir çoğu tek nüsha olup hattatlık ve ciltçilik bakımından da birer kıymetli sanat abidesidir.

Yugoslavya ülkelerinde doğmuş olan bir çok Müslüman çeşitli ilmi ve edebî sahalarda temayüz etmiştir.

Yugoslavya ülkelerindeki Müslümanların edebî sahada göstermiş oldukları çalışmalar henüz lâyıkıyla araştırılmamıştır. Yalnız, Bosna-Hersek Müslümanlarının edebî faaliyetleri kısmen incelenmiştir. Yugoslavya'nın diğer ülkelerinde de ori-

1- Yugoslavya'da Kosova ve Metohiya bölgelerinin kısaltılmış şekli.

2- Bu kütüphane hakikatte on yıl sonra, yani 1469 da İsa bey tarafından kurulmuş, muhtelif safhalardan geçtikten sonra İkinci Dünya Harbi sıralarında yok olmuştur. Yugoslavya ülkelerinde ilk Türk Kütüphanesi ashnda bu tarihten daha önce, 1445 te İsa Beyin babası İshak Bey tarafından yine Üsküp'te kurulmuştur. (Gliša Elezoviç, Turski Spomenici I, Blegrad 1940, s. 14-22 ve 79-126).

3- 1537 yılın başlangıcında Sarayevo'da kurulan Gazi Hüsrev Bey Kütüphanesi bugün dahi mevcuttur.

4- 1894 yılında Manastır Valisi Âbdülkerim Paşa tarafından kurulan bu kütüphane, 185 adet Manastır kadılığı sicili ile beraber 1948 de Üsküp'teki Millî Tarihî Enstitüsü'ne, bir kaç yıl sonra da Devlet Arşivi'ne naklolunmuştur. 1963 yılında vuku bulan dehşetli Üsküp zelzelesinde sicillerin kurtulduğunu öğrendik, fakat kitapların durumu hakkında kati bir bilgimiz yoktur.

5- Bugün dahi Sarayevo'da *Muceliti* ve *Mali* (küçük) *Muceliti* adında iki sokak ismi vardır. Geçen yüzyılın sonuna kadar bu iki sokakta kitapçı, arzuhalcı, mücellit, kırtasiye ve benzeri dükkânlar mevcuttu. (Bk. Hamdiya Kreşevljakoviç Esnafı i obrti u starom Sarajevu, Sarayevo 1958, s. 234-239).

6- Gazi Hüsrev Bey Kütüphanesi, Orientalini institut ve Gradski muzey (şehir müzesi) müesseselerinde muhafaza olunmaktadır.

7- Orjentalna zbirka jugoslovenske Akademije znanosti i umietnosti. (Yugoslav İlim ve Güzel Sanatlar Akademisi Şarkiyat Koleksiyonu).

8- Devlet Arşivi ve Arkeoloji Müzesi.

9- Sırp İlim ve Güzel Sanatlar Akademisi, Üniversite Kütüphanesi ve Tatbiki Güzel Sanatlar Akademisi.

jinal ilmî ve edebî eserler vücuda getirilmişse de, bugüne kadar bu nevi faaliyete karşı hemen hemen hiç bir ilgi gösterilmemiştir.

Şimdiye kadar yapılan araştırmalara göre XV. yüzyılın ortasından XVIII. yüzyılın sonuna kadar Yugoslavya ülkelerinde yüzün üstünde şair yetişmiştir.

En eski ve şüphesiz en tanınmış şairlerden biri, 1524 yılının sonunda Prizren şehrinde dünyaya gelen Sûzî Çelebidir. Türkçe yazdığı "Gazavatnâme" adlı büyük manzum eserinde, XV. yüzyılın ikinci yarısında Tuna nehri boyu akıncıları ile reisleri Ali Bey Mihaloğlu'nun hayat ile harb maceralarını tavsif ettiği için, bu eser aynı zamanda o devre ait önemli bir tarihî kaynak da teşkil etmektedir. 1603 te şehit düşen Mostarlı Derviş Paşa b. Bayezit Ağa'nın klâsik şairler arasında müstesna bir yeri vardır. Türk edebiyatında müstakil bir ekol kuran Nergîsî (1592-1632) aslen Sarayevoludur. 1712 yılında vefat eden "Mi'raçnâme" müellifi Sabit Alâeddin Ujiçevî de klâsik Türk şairleri arasında yer almıştır. Keza, Ujiçevî Cârî Çelebi, Priştineli Mesihî, Çayniçeli Mezakî, Belgratlı Münirî ve daha bir çok değerli şair Yugoslavya ülkelerinden neşet etmişlerdir. Bazı müellifler eserlerinde devlet ile Müslüman çevrelerinin inançlarına aykırı olan fikirler de izhar etmişlerdir. Bunlar arasında, 1598 de vefat eden Dobrunlu (Vişegrad civarında) Vahdetî'yi zikredebiliriz. Şimdiye kadar bunun tarafından yazılmış kırka yakın felsefî-tasavvufî şiir bulunmuştur. Bu şiirlerin bazıları konu bakımından bariz bir şekilde panteistiktir. Kendisi sünniliği tenkit ettiği için bir mülhit olarak sürülmüştür. Aynı fikirleri, 1624 te vefat eden Hüseyin Lâmekânî de eserinde izhar etmiştir. Farsça yazarlar arasında, 1739 da vefat eden Mostarlı Fevzi temayüz etmiştir. Kendi "Bülbülistan" adında bir divan yazmıştır. Çayniçe civarındaki Sudiç köyünde dünyaya gelen Ahmed Sûdî Efendi (vefatı 1569 da), Sadî, Rumî ve Hâfız gibi tanınmış İran klâsiklerinin eserlerini şerh ve tenkit etmekle ün salmıştır.

Şark dillerinde şiir yazar bazı şairlerin eserlerinde Sırp-Hırvat halk nazımının unsurlarına tesadüf edilmektedir. Bu husus bilhassa Prizrenli Sûzî Çelebi ve Ujiçeli Sâbit'in eserlerinde göze çarpmaktadır.

Manzum eserler umumiyetle Türk ve Fars dillerinde, mensur eserler ise-bilhassa ilmî mahiyette olanlar- daha ziyade arap dilinde yazılmıştır. Bu nevi ilmî faaliyet umumiyetle İslâm teolojisi disiplinleriyle şer'î hukuk sahasındadır. Yalnız Bosna ve Hersek'te bu sahada eser yazar kırk kadar müellif yetişmiştir. Bunlar arasında bilhassa 1643 te vefat eden Boşnak Abdullah, tahminen altmış kadar tasavvufî-felsefî mahiyette eser yazmakla temayüz etmiştir. Ayrıca kendisi Muhyiddîn Arabî'nin "Fusûs al-hikem" adlı eserini şerhetmekle şöhret yapmıştır. 1617 de vefat eden Belgradlı Münirî Efendi bir eserinde esnaf ve zanaatçılık meselelerini şeriat noktai nazarından ele almıştır. Şeriat hukuku sahasında değerli eserler meydana getirenler arasında Mostarlı Ziyaeddin Ahmed (vefatı 1679 da) ile "Kılıç ve kalem arasındaki polemik" adlı entresan bir eserin müellifi olan Muhammed Muhtesim b. Hürrem Şabanzâde'yi (vefatı 1694' te) zikredebiliriz. 1575 te vefat eden Ahmed Şemsettin'in "Kalem ve Kılıç" adlı risâlesi, Arap edebiyatı sahasında değerli bir eser olarak sayılmaktadır. Arap lengüistikine

ait Bosna'da bir çok eser yazılmıştır. Akovalı Hatem ve Boşnak Derviş Hüsam birer riyaziyatçı olarak temayüz etmişlerdir. Keza Yugoslavya'dan çıkan Müslümanlar, idare sahasına ait değerli eserler yazmışlardır. Bir *Türk Tarihi* ile vezirlerin idare vazifelerine ait birer eser yazan sultan Süleyman'ın meşhur veziri Lütfi Paşa aslen Hersekli'dir. Bu sahaya ait Akhisarlı Hasan Kâfi'nin "*Nizam al-Âlem*" adlı eseri daha meşhur olup bir çok Avrupa dillerine de çevrilmiştir. Bu devirde tarih sahasında temayüz edenler arasında bilhassa şu dört tarihçiyi zikredebiliriz: Sarayevoy veya civarından neşet eden Rüstem Paşa (vefatı 1561 de) bir "*Tevârih-i Âl-i Osman*" yazmıştır. Cafer Ayânî, "*Tireli Hasan Paşa'nın Seferleri*" adlı eserin müellifidir. Peçuy'da dünyaya gelen Peçevî İbrahim Alaybeyzâde'nin (vefatı 1650 de) ebeveyni Sarayevoy civarındandır. Kendi, 1520-1641 yılları arasındaki vekayiden bahseder mükemmel bir Türkiye tarihi yazmıştır. Nihayet, "*Gazavât-ı Hekimoğlu Ali Paşa*" (1737-39) eserinin müellifi Ömer Efendi Nova kasabasından neşet etmiştir. Bu eser Almanca ve İngilizceye de çevrilmiştir. Bundan başka, on kadar biyograf ve seyyah, hac yolculuklarını kaleme almışlardır. Coğrafyacı olarak "*Ekâlim-i Seba*" eseriyle yine Belgratlı Münirî en çok temayüz etmiştir.

Sırp-Hırvat ve Makedonya dillerine, *turcizm* adı altında, bir çok Türkçe, Arapça ve Farsça kelime intikal etmiştir. Şimdiye kadar bu cinsten 3000 kadar kelime tesbit olunup bunlardan % 42 Arapça, % 35 Türkçe ve % 25 Farsça menşelidir¹⁰. Türkler, bir idare dili olan kendi dillerini, hakimiyetleri altında bulunan milletlere cebren kabul ettirmemişlerse de bir çok yerlere Türk adlarını vermişlerdir. Mamafih, Türk dilinin Yugoslav halkı arasında geniş ölçüde yayılmadığına bilhassa işaret etmek istiyoruz.

Arap alfabesine gelince, durum değişmektedir. Bu alfabe Yugoslavya'da yaşayan Müslümanlar arasında epeyi yaygındı. Hıristiyanlar ise yalnız istisnai hallerde kullanıyorlardı. Boşnaklar daha ilk devirlerde bu alfabe ile Sırp-Hırvat metinleri yazmağa başlamışlardır. İlk tecrübeler XV. yüzyıla aittir. Arap alfabesiyle yazılmış bir çok manzum ve mensur Sırp-Hırvat metinleri bugüne kadar muhafaza edilmiştir. Aynı zamanda, Türk idaresi boyunca Boşnaklar arasında, hususî ve resmî muhabereden başka, Türkçe yazılan edebî eserlerde de halk yanı kiril yazısı da kullanılmıştır.

Şeriat ta Hıristiyan halk üzerinde önemli tesirlerde bulunmuştur. Türk hakimiyeti altında bulunan bütün bölgelerdeki örf ve adetler, şeriatın bir çok unsurlarını ihtiva etmektedir. Meselâ Karadağlıların yürürlükte olan örf ve adetlerini kapsıyan Karadağ emlak kanununun bir çok hükümleri şeriata dayanmaktadır.

Türk-İslâm kültürü, Yugoslav halk müziği ile halk edebiyatının gelişmesine de epeyi tesir etmiştir.

10- Abdullah Şkaliç, *Turcizmi u narodnom govoru i narodnoj književnosti Bosne i Hercegovine*. (Bosna ve Hersek halk dili ve halk edebiyatında Türkçe, Arapça ve Farsça kelimeler), I, Sarayevoy 1957, adlı eserin önsözünde (s. XXVI) belirtildiğine göre, Sırpça-Hırvatçaya 4153 kadar kelimenin intikal ettiği tespit olunmuştur.

BİBLİYOGRAFYA

Yugoslavya ülkelerindeki Türk-İslâm kültürüne ait bir genel sistematik etüd henüz yazılmamışsa da, bazı sahalara ait bir çok araştırmalar yapılmıştır. *M. Hacıyahic*'in "Doprinos muslimana našem općem kulturnom stvaranju" (Ümumi kültür yaratıcılığımızda Müslümanların iştirâkı), Slovesnko bratstvo, Belgrat, şubat-mart 1948, adlı incelemesi umumî bir karakter taşımaktadır.

Bosna'da Türk-İslâm mimarisi hakkında *A. Nametak* genel bilgi veren şu yazıyı kaleme almıştır: "İslamski kulturni spomenici turskog perioda u Bosni i Hercegovini" (Bosna ve Hersek'te Türk devri İslâm kültürü âbideleri), Glasnik Islamske Verske Zajednice (=GİVZ) VII, Sarayevo, 1939. *A. Bejtüć*, "Spomenici osmanske arhitekture u Bosni i Hercegovini" (Bosna ve Hersek'te Osmanlı mimarî âbideleri), Prilozi Orijentalne filologije III-IV, 1952-53 adlı incelemesinde bu konuyu ilk defa ilmi bir şekilde işlemiştir. Ayrıca bu etüdünde müellif, konu ile ilgili bütün kaynak ile bibliyografyayı zikretmiş ve teknik dokümantasyon vermiştir. Bazı âbidelere ait yapılan incelemeler şunlardır: *H. Kreševlja koviç*, "Banje u Bosni i Hercegovini 1461-1916" (Bosna ve Hersek'te Hamamlar), 2. Tabı, Sarayevo. 1952. *Aynı müellif*, "Kule i odžaci u Bosni i Hercegovini" (Bosna ve Hersek'te kule ve ocaklar), Naše starine II, 1954. *Aynı müellif*, "Naši bezistani" (Bedestenlerimiz), Naše starine II, 1954. Sarayevo'daki Türk-İslâm mimarî âbidelerine ait en çok malûmat veren müellifler şunlardır: *S. Kemura*, "Sarajevske džamije i druge javne zgrade turske dobe" (Türk devri Sarayevo camileriyle sair amme müesseseleri), Glasnik Zemaljskog Muzeya (=GZM), XX-XXIII (1908-11), Sarayevo 1912. *Ć Truhelka* "Gazi Husrevbeg, njegov život i njegovo doba" (Gazi Hüsrev Bey, hayatı ve eserleri), GZM XXIV, 1912. *H. Kreševljaković* "Džamija i vakufnama Muslihiddina Čekrekčije" Müslihiddin Çekrikçi'nin Cami ve vakıfnamesi), Glasnik İVZ VI, 1938. *Aynı müellif*, "Vodovodi i gradje na vodi u starom Sarajevu" (Eski Sarayevo'da su yolları ve su üzerindeki yapılar), Sarayevo 1939. *Aynı müellif*, "Spomenica Gazi Husrevbegove četiristogodišnjice" (400. yıl dönümü münasebetiyle tertip edilen Gazi Hüsrev Bey armağanı), Sarayevo 1932. *Aynı müellif*, "Saraji ili dvori bosanskih namjesnika" (Bosna valilerinin sarayları), Naše starine III, 1956. *M. Mujezinović* "Musafirhana i tekija İsa-bega İshakovića u Sarajevu" (Sarayevo'da İsa Bey İshakzade'nin misafirhane ile tekkesi), Naše starine III, 1956. Mostar'daki Türk mimarisini inceliyen araştırmacılar: *M. Hadžimu- lić* "İslamske javne zgrade turskog perida u Mostaru" (Mostar'da Türk devri islâmî amme müesseseleri), Novi behar X (Sarayevo 1936-37), *A. Nametak*, "Mostarski stari most" (Mostar'da eski köprü), Sarayevo 1932. *Aynı müellif*, "Karadžozbeg inje-govo dobo" (Karagöz Bey ve devri), Sarayevo 1933. *M. Mujić*, "Stari mostarski vodovod" (Mostar'm eski su yolu), Naše starine III, 1956. *Dž. Čelić i M. Mujić*, "Jedna novootkrivena gradjevina starijeg doba u Mostaru" (Mostar'da eski devre ait bir binanın yeniden meydana çıkarılışı), Naše starine III, 1956. *J. Neidhardt*, "Stari most u Mostaru" (Mostar'daki eski köprü), Naše starine I, 1953.

Bana Luka ve Foça şehirlerindeki Türk mimarisine ait *A. Beytiç*'in incelemelerini zikredebiliriz. "Banja Luka pod turskom vladavinom, arhitektura i teritorijalni razvitak grada u XVI. i XVII. vijeku" (Türk hakimiyati devrinde Bana Luka, XVI. ve XVII yüzyıllarda şehrin mimarî durumu ve gelişmesi), *Naše starine* I, 1953. *Povjest i umjetnost Foče na Drini* (Drina Foça'sının tarih ve sanatı), *Naše straine* III-IV, 1956-57,

Makedonya'daki Türk mimarî sanatına dair incelemeler şunlardır: *G. Elezović*, "Turski spomenici u Skoplju" (Üsküp'te Türk âbideleri), *Glasnik Skopskog Naučnog Društva* (=GSND), I, 1926; *Aynı müellif* "Hatundžiklar džamija u Skoplju" (Üsküp'te Hatuncuklar Camii), GSND XII, 1933. *H. Duda* "Balkantürkische Studien", Wien 1949. Bu eserin takdim ve tevsii için bk: *R. Anhegger*. "Neues zur balkan-türkischen Forschung", *Zeitschrift der Deutschen Morgenlandischen Gesellschaft*, Bd. 103, Heft 1, 1953. *F. Bajraktarević*, "Turski spomenici u Ohridu" (Ohri'de Türk âbideleri), *Prilozi OF*, V, 1954-55. *B. Čipan*, "Stara gradska arhitektura vo Ohrid" (Ohri'de eski şehir mimarisi), Skopje 1955. *D. Gabrijan*, "Makedonska kuća ili prelaz stare orijentalne u suvremenu evropsku kuću" (Makedon hanesi veya eski şark evinden muasır Avrupa evine geçiş), Ljubljana 1957.

Sırbistan bilhassa Belgrat'taki Türk âbideleri hakkında aşağıdaki müellifler az çok malumat vermektedirler: *G. Elezović*, "Turski spomenici za istoriju Beograda i Srbije" (Belgrat ve Sırbistan tarihine ait Türk vesikaları), *Beogradske opštinske novine* XLV, 1927. *M. Remzi Delić*, "Turske starine u Beogradu (Belgrat'ta Türk asarı atıkaşı)", *Beogradske opštinske novine*, LV, 1937.

Bosna'daki Türk sanatı hakkında yazarlar: *P. Knoll*, "O islamskoj umjetnosti u Bosni" (Bosna'da İslâm sanatı hakkında), *Književnik* II, Zagreb 1929. *Ć. Truhelka*, "Umjetnost dekoriranja u bosanskoj metalnoj industriji" (Bosna maden sanayinide tezyinat sanatı), *Naše starine* II, 1954. *H. Kreševljaković*, "Esnafi i obrti u Bosni i Hercegovini 1463-1878" (Bosna ve Hersek'te esnaf ve zanatlar), *Zbornik za narodni život i običaje Juž. Slav.* 30, 1935 ve 35, 1951.

Şark dillerinde yazan müelliflerin edebî faaliyetleri henüz lâıkiyle incelenmemiştir. Şimdiye kadar yalnız Bosna ve Hersek müslümanlarının edebî faaliyetlerine dair kısmî araştırmalar yapılmıştır: *S. Bašagić* "Bošnjaci i Hercegovci u islamskoj književnosti" (İslâm edebiyatında Boşnak ve Hersekliler), Sarayevo 1912. *Aynı müellif*, "Znameniti Hrvati Bošnjaci i Hercegovci u turskoj carevini" (Türk imparatorluğunda tanınmış Hırvat Boşnaklar ve Hersekliler), Zagreb 1931. *M. Handžić*, "Književni rad bosansko-hercegovačkih muslimana (Bosna-Hersek müslümanlarının edebî faaliyetleri)", Sarayevo 1934. *S. Bašagić* daha fazla şairlerin, *M. Hancić* ise âlimlerin faaliyetlerine önem vermişlerdir.

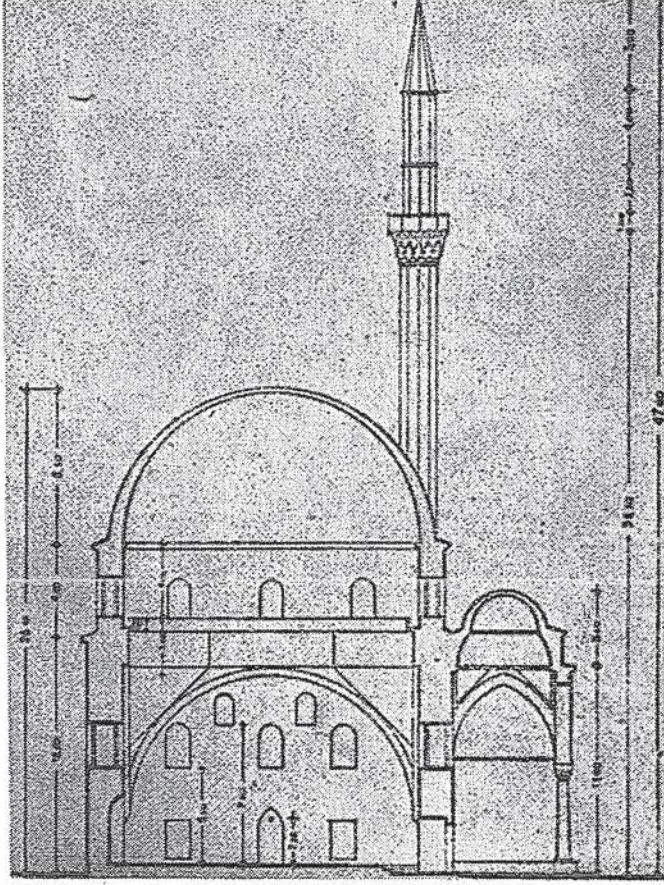
Bundan başka, bazı müellifler hakkında bir kaç inceleme mevcuttur: *M. Malić*, "Bulbulistan du Shaikh Fewzi de Mostar, poete herzegovinien de langue persane", Paris 1935. *M. Handžić*, "Nihadi naš pjesnik iz doba Mehmed-paše Sokolovića" (Sokollu Mehmed Paşa devrinde yaşayan Nihadi adında bir şairimiz), *Glasnik İVZ*, III, 1935. *Aynı müellif*, "Vahdeti, naš pjesnik iz Dobruna" (Dobrunlu

şairimiz Vahdetî), Glasnik IVZ, IV 1936. *Aynı müellif*, "Kadi Ahmed Çelebi, pjesnik iz Tuzle" (Tuzlalr Kadı Ahmed Çelebi), Glasnik İVZ, IV 1936. *Aynı müellif*, "Bejaziçi" (Beyazdzâdeler), 1938 yılına ait Gayret yıllığı. *Aynı müellif*, "Hüseyn Lâmekânî", Kalendar Narodna Uzdanica za god. 1942. S. Sikirić, "Sudi kao komentator Gulistana" (Gülistan şairi Sudi), Prilozi OF I, 1950. J. Rypka, "Beiträge zur Biographie, Charakteristik und Interpretation des türkischen Dichters Sabit," Prag 1924. M. Handžić, "Miradžija Sabita Užičanina", Sarajevo 1940. A. Olesnicki, "Mihajlo Szilagy i srpska despotiya", Rad Hrvatske akademije znanosti i umetnosti 243, 1943. Bu eserde A. Olesnicki, Prizrenli Suzi Çelebi'nin hayat, faaliyet ve "Gazavatnâme"sinden bahsetmektedir. (Bu eser Türkiye'de Agâh Sırrı Levent tarafından TTK yayınları arasında yayımlanmıştır).

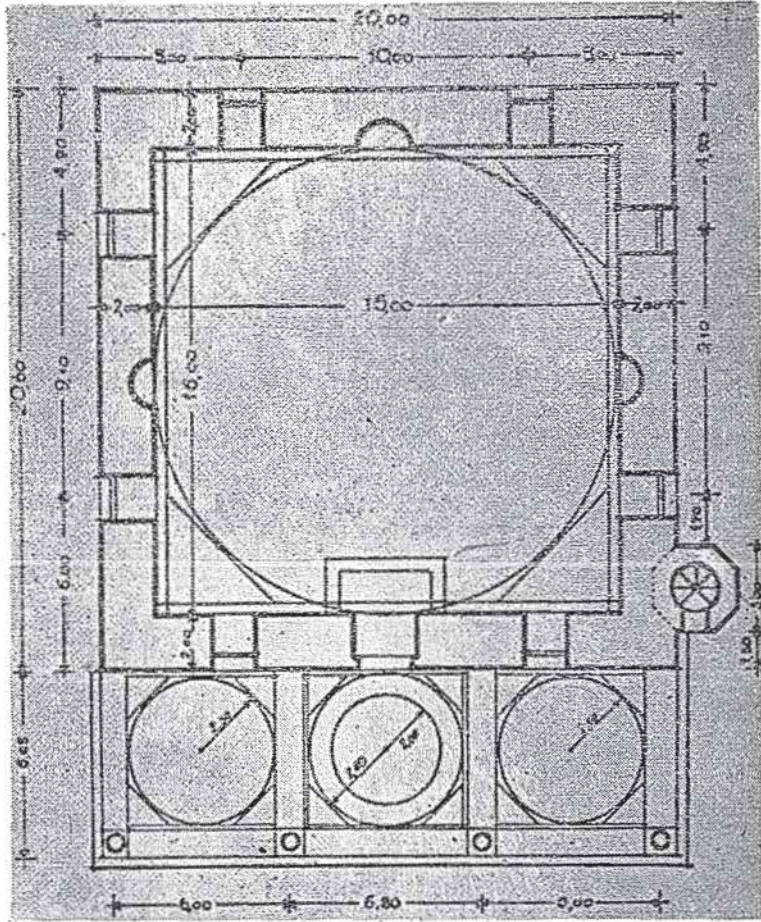
Çeviren: İsmail Eren

Resim 1: Üsküp'te Mustafa Paşa Câmii

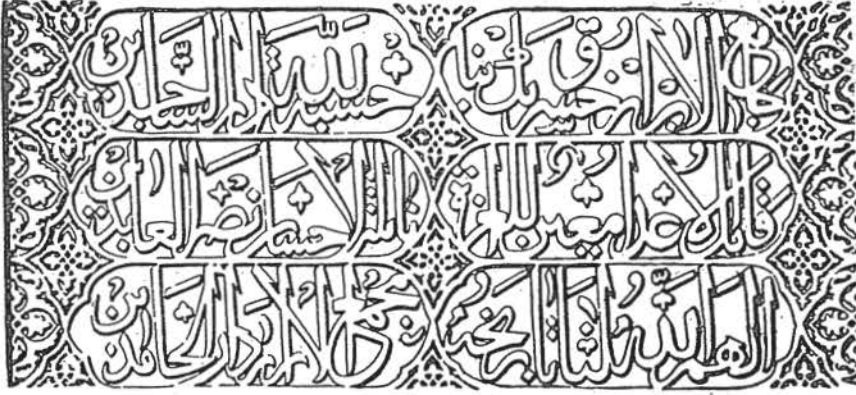
Resim 2: Üsküp'te Mustafa Paşa Câmii makta'ı (*Duda'dan*)

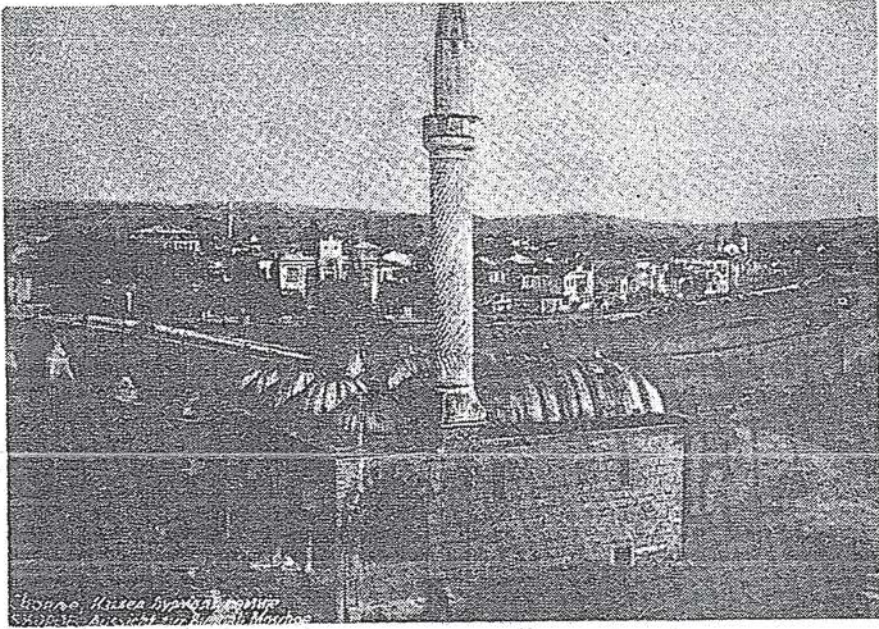
Resim 3: Üsküp'te Mustafa Paşa Câmii plânı (Duda'dan)

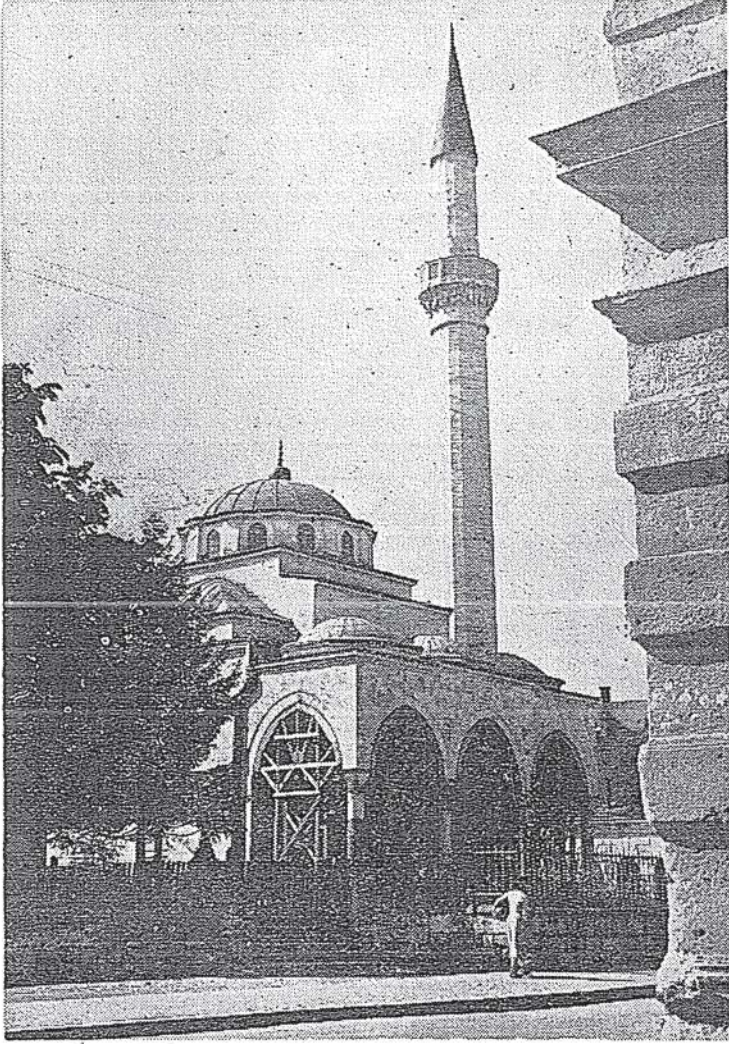
Resim 4: Saraybosna'da Gazi Husrev Bey Câmii

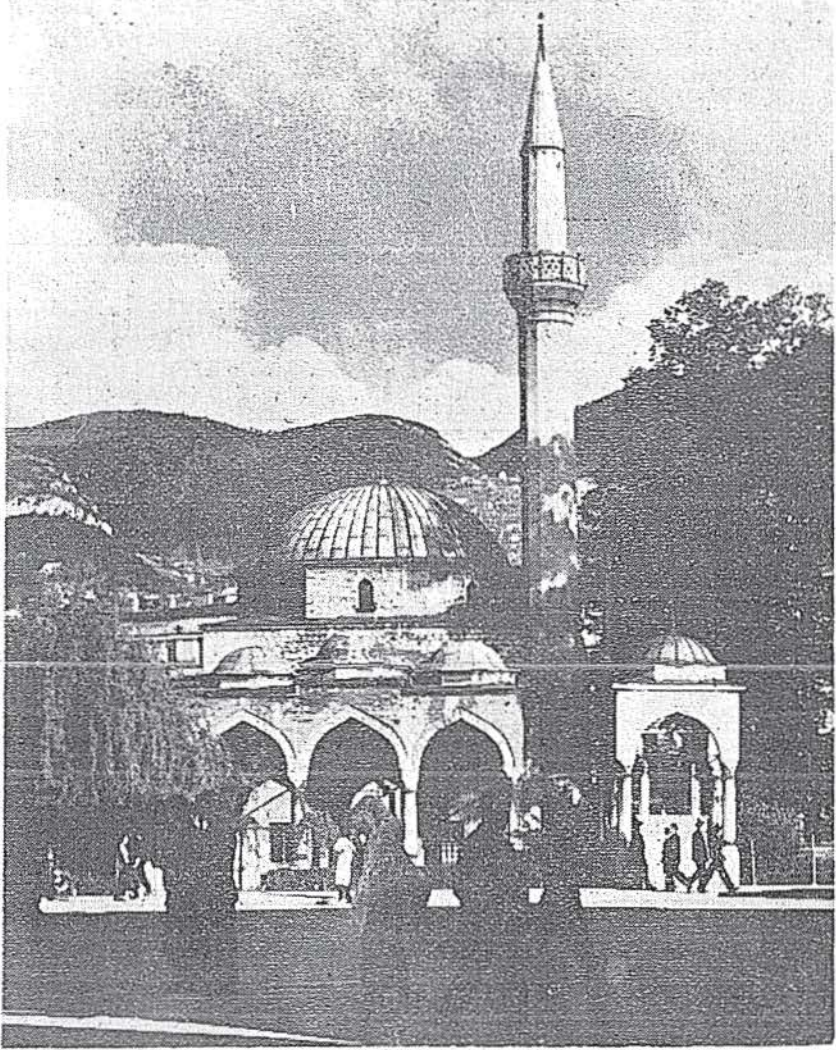
Resim 5: Saraybosna'da Gazi Husrev Bey Câmii kitâbesi

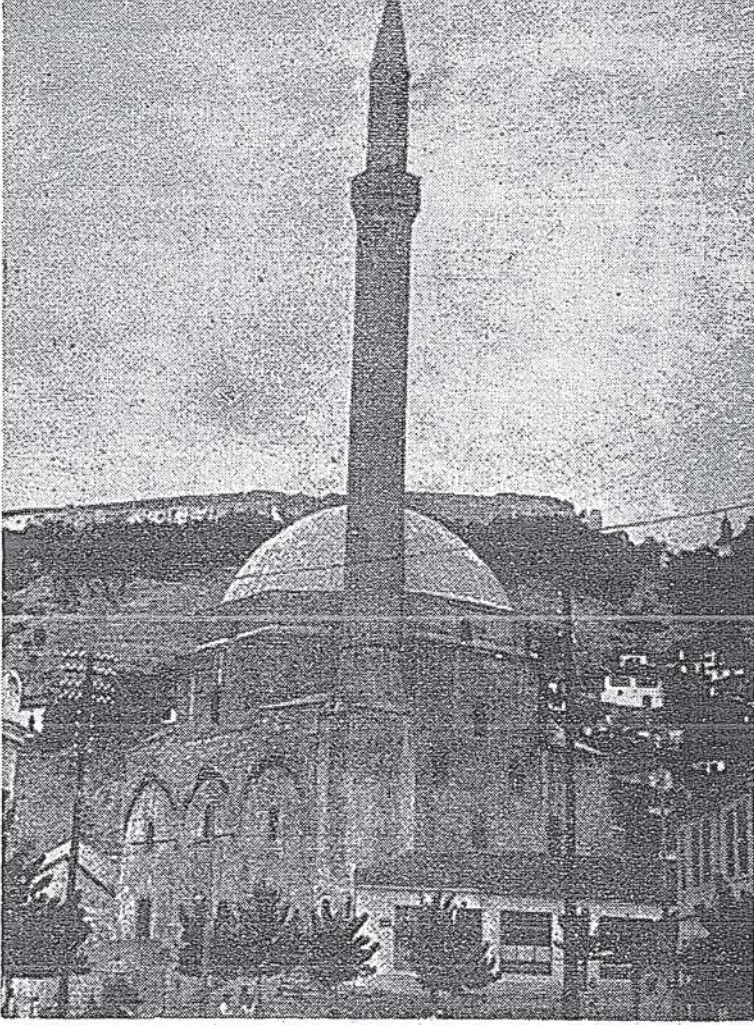
Resim 6: Üsküp'te Karlızade Mehmed Bey (Burmah) Câmii ve Vardar üzerinde Taşköprü

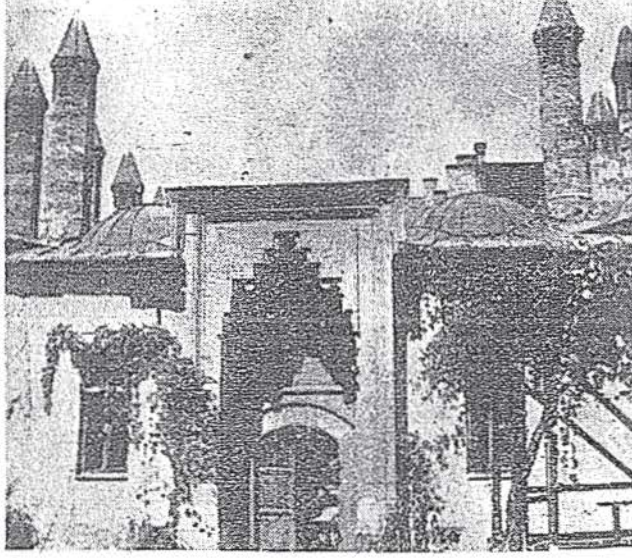
Resim 7: Bana Luko'da Gazi Ferhad Paşa Câmii

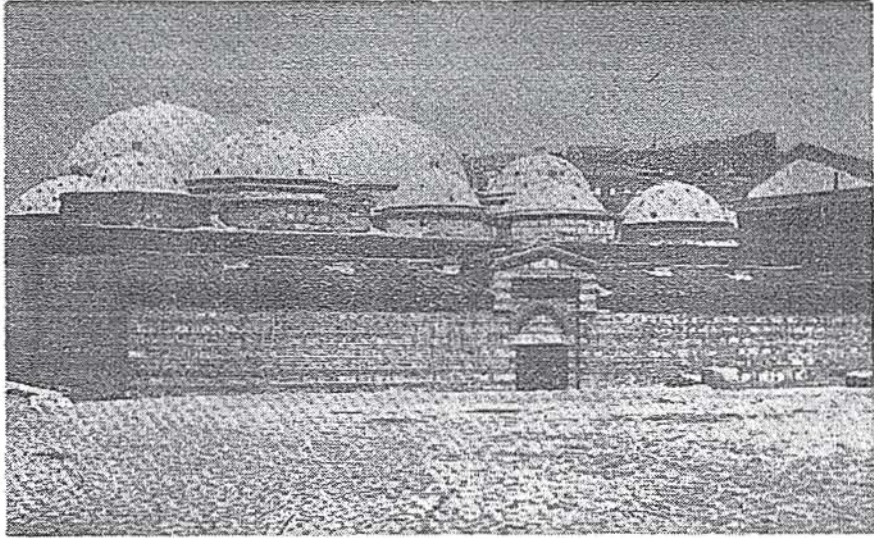
Resim 8: Saraybosna'da Gazi Ali Paşa Câmii

Resim 9: Prizren'de Sofu Sinan Paşa Câmii

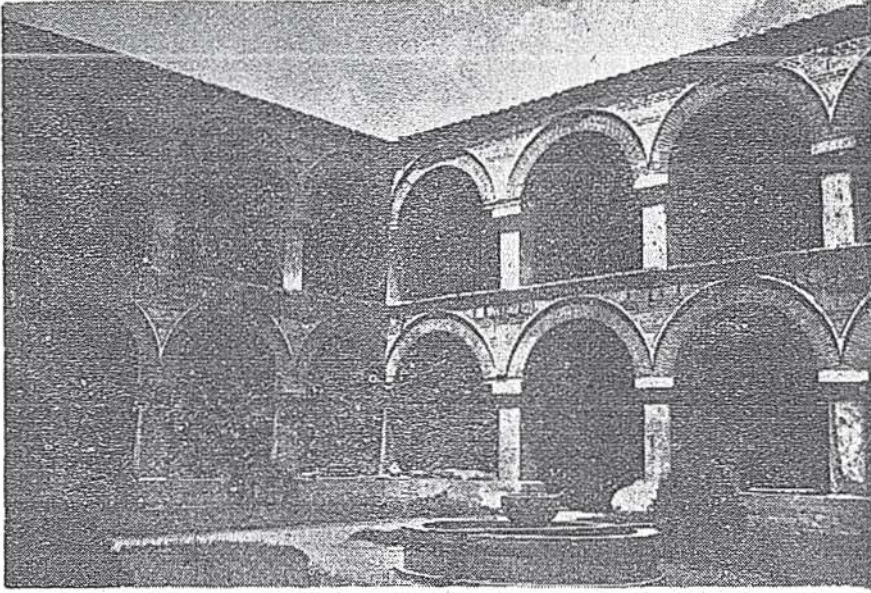
Resim 10: Saraybosna'da Gazi Husrev Bey medresesi

Resim 11: Üsküp'te Davud Paşa hamamı ön cephesi (Foto: Ekrem Hakkı)

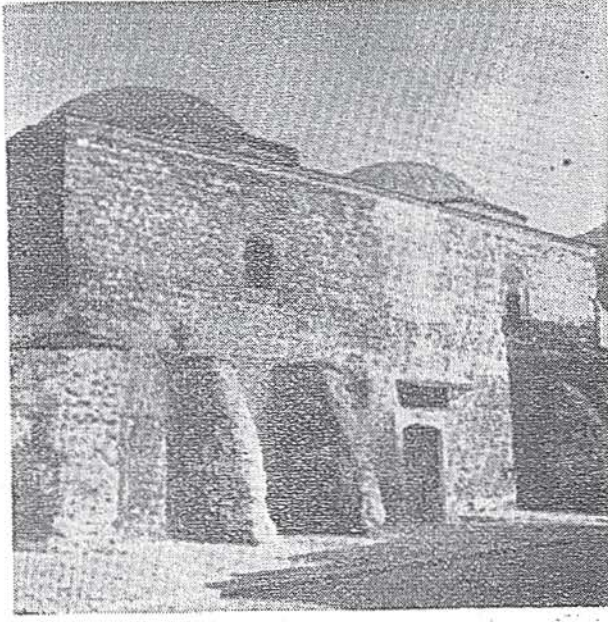
Resim 12: Saray Bosna'da Gazi Husrev Bey'in hânika. (*Truhelka'dan*)

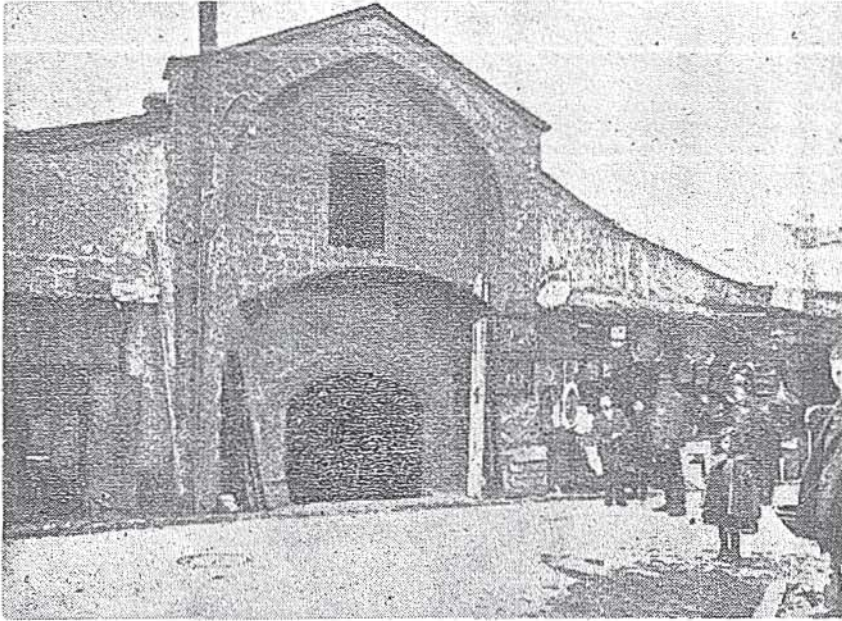
Resim 13 : Üsküp'te Kurşunlu Han dahili. (*Foto: Ekrem Hakkı*)

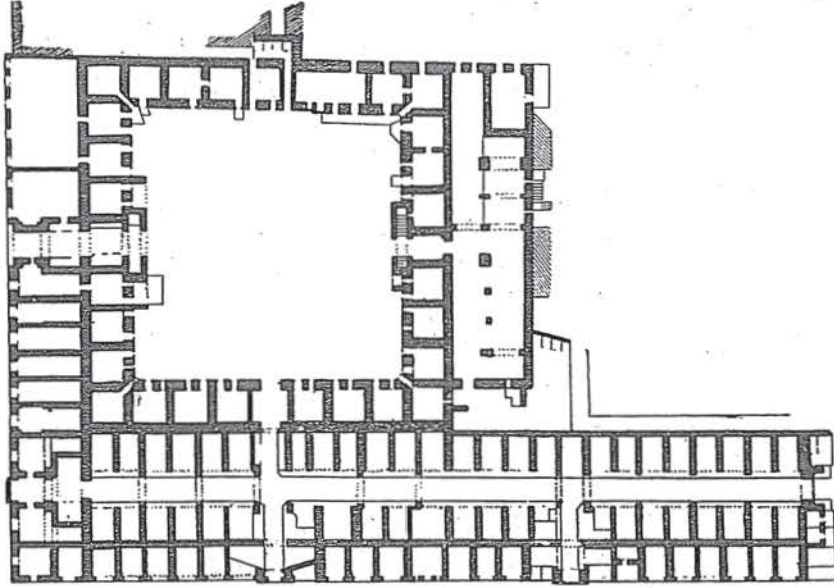
Resim 14: Üsküp'te Sultan Murad Câmii ve Saat kulesi (E. H. Ayverdi'den).

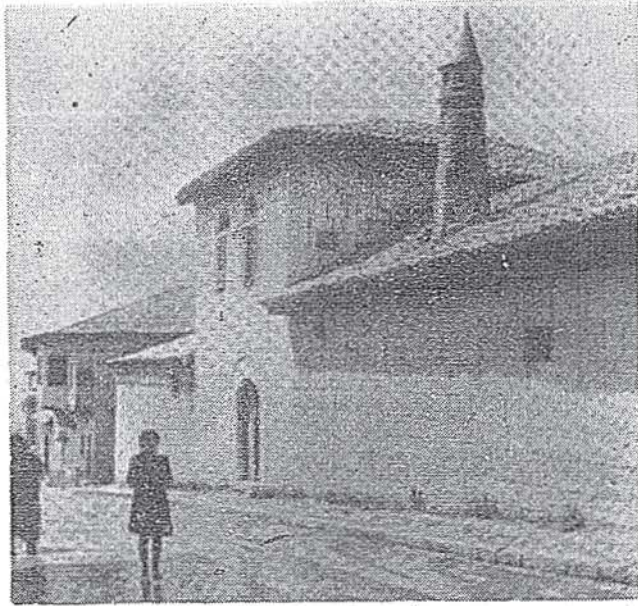
Resim 15: Saraybosna'da Rüstem Paşa'nın Bursa bedesteni

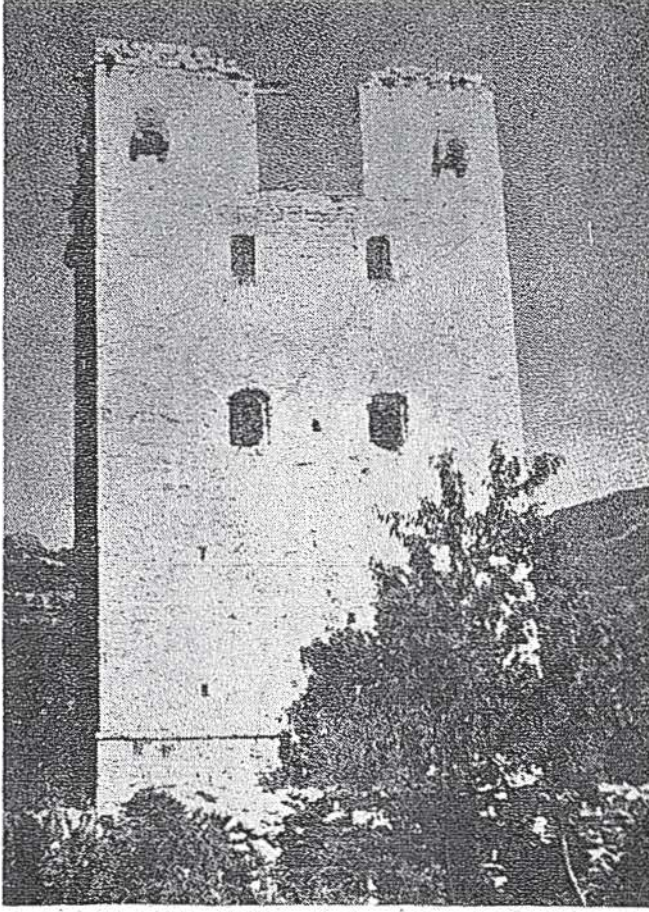
Resim 16: Saraybosna'da Husrev Bey bedesteni yan cephesi. (*Truhelka'dan*)

Resim 17: Saraybosna'da Husrev Bey bedesteni plânı (*Truhelka'dan*)

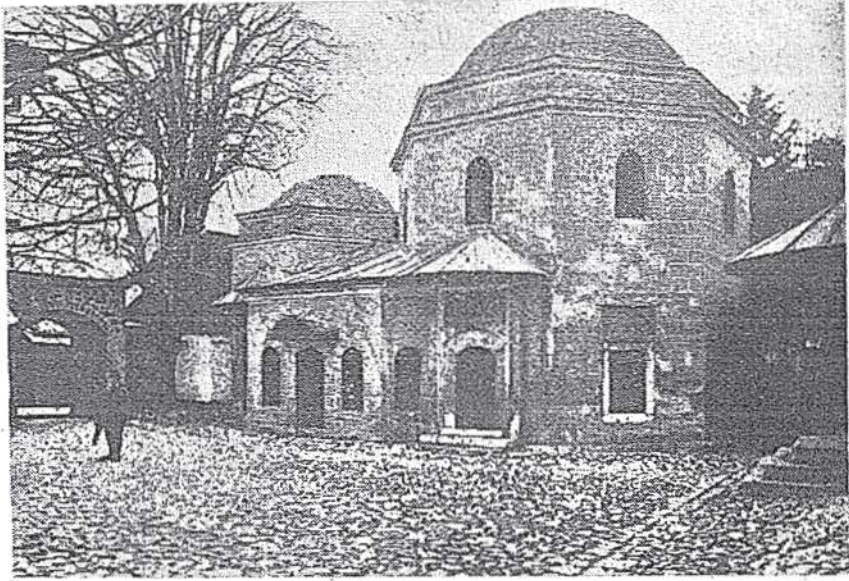
Resim 18: Saraybosna'da Şeyh Sinan tekkesi

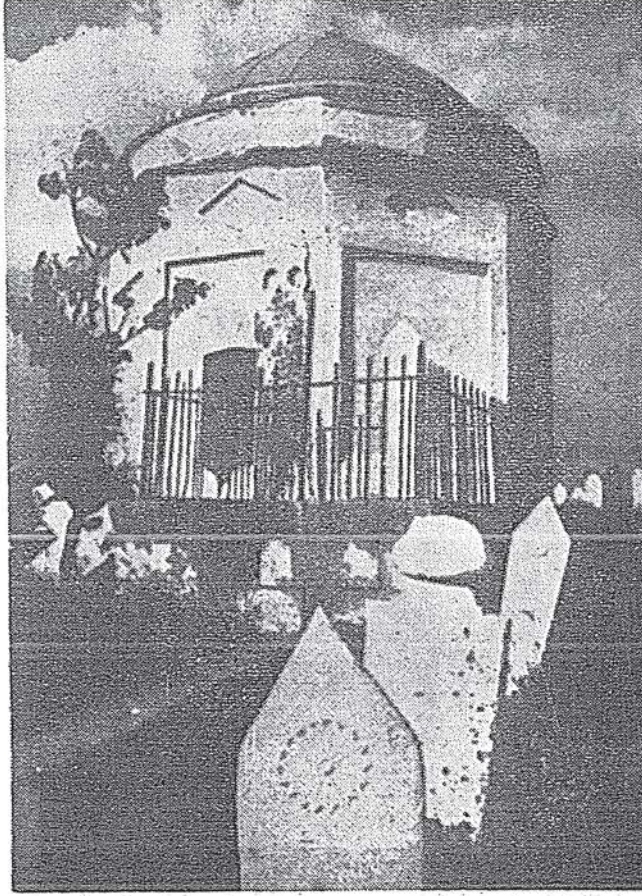
Resim 19: Ustikolina'da  engio Beylerin kulesi

Resim 20: Saraybosna'da bir Müslüman evi

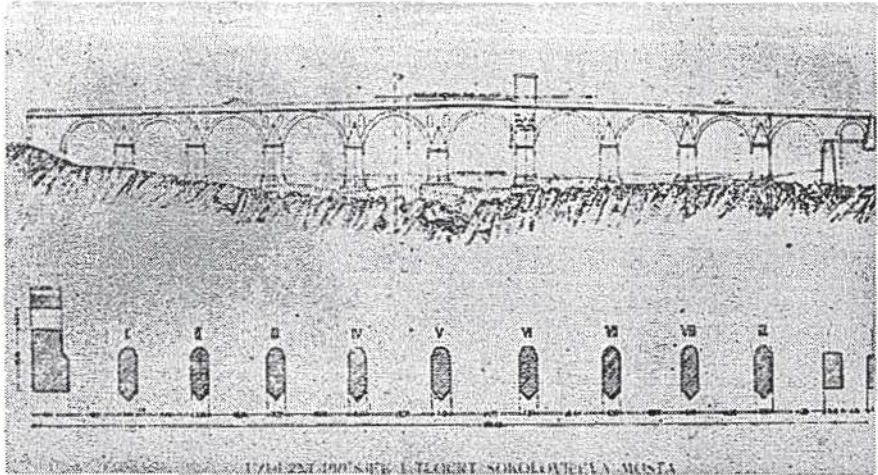
Resim 21: Saraybosna'da Gazi Husrev ve Gazi Murad Beyler türbesi (*Truhelka'dan*)

Resim 22: Üsküp'te Âşık Çelebi (Gazi Baba) türbesi (*Duda'dan*).

Resim 23: Vişegrad'da Mimar Sinan'ın eseri olan Sokollu Mehmed Paşa (Drina) köprüsü.
(Ali Beytiç'ten)

Resim 24: Vişegrad'da Sokollu Mehmed Paşa köprüsü plânı (Priniç'ten)

HAZIM ŐABANOVIŐ

Resim 25: Mostar'da köprü ve kaleler